

М. Г. Антанюк-Пруто

кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры дзяржаўнага кіравання
сацыяльнай сферай і беларусазнаўства
Акадэміі кіравання пры Прэзідэнце Рэспублікі Беларусь

Г. А. Гваздовіч

кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры славянскіх моў
Мінскага дзяржаўнага лінгвістычнага ўніверсітэта

НАВУКОВАЯ СПАДЧЫНА Л. А. АНТАНЮК

*Жизнь человека не вечна, но наука
и знания переступают пороги столетий.*

И. В. Курчатов

Больш за 35 гадоў у навуцы. Любоў Адамаўна Антанюк (1949–2006) – вядомае імя ў беларускай лінгвістыцы. Доктар філалагічных навук, прафесар, аўтар звыш 120 навуковых прац, сярод якіх манаграфіі, вучэбныя дапаможнікі, артыкулы, у тым ліку энцыклапедычныя. Яна таксама суаўтар музычнага і двух лінгвістычных слоўнікаў, лінгвістычнага кампендыума па беларускай мове.

Большую частку свайго навуковага жыцця Любоў Адамаўна прысвяціла тэрміналагічным даследаванням. Безумоўна, яе цікавілі і іншыя кірункі і навуковыя тэмы, у прыватнасці граматычныя катэгорыі беларускай мовы, тэорыя поля ў граматыцы, лексіка-граматычныя палі ў беларускай мове, сінтаксіс беларускай мовы, словаўтварэнне і інш. І ўсё ж галоўны аб’ект даследаванняў Л. А. Антанюк – тэрміналогія, праблемы якой выкладзены і ў яе апошняй кнізе «Спецыяльная лексіка беларускай мовы. Тэрміналогія» [4].

Л. А. Антанюк зрабіла значны ўклад у арганізацыю тэрміналагічнай работы ў Беларусі і каардынацыю гэтай работы з тэрміналагічнымі даследаваннямі ў іншых рэспубліках былога СССР. З’яўляючыся навуковым супрацоўнікам Інстытута мовазнаўства Акадэміі навук БССР

(Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі), яна таксама была вучоным сакратаром створанай у 1980 г. Тэрміналагічнай камісіі пры Акадэміі навук, першым навуковым рэдактарам афіцыйнага друкаванага органа гэтай камісіі – «Тэрміналагічнага зборніка». З 1991 г. працу ў гэтым кірунку Любоў Адамаўна працягвала на філалагічным факультэце Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, а з 1998 г. – у Акадэміі кіравання пры Прэзідэнце Рэспублікі Беларусь, дзе загінула кафедрай беларусазнаўства. Л. А. Антанюк з’яўлялася лідарам навуковай школы беларускай тэрміналогіі, якая аб’яднала прадстаўнікоў розных профільных калектываў. Яна таксама ажыццяўляла навуковае кіраўніцтва дысертацыйнымі даследаваннямі па тэрміналогіі, распрацавала вучэбны курс па спецыяльнай лексіцы беларускай мовы для студэнтаў ВНУ.

З’яўляючыся членам Міжнароднай арганізацыі па ўніфікацыі тэрміналагічных неалагізмаў (МАУТН), якую заснаваў і якой кіраваў вядомы польскі вучоны З. Стаберскі, Л. А. Антанюк праводзіла значную працу над папаўненнем банка інтэрнацыянальных тэрмінаў. Любоў Адамаўна ўваходзіла ў склад рэдкалегіі часопіса «Neoterm» – афіцыйнага органа МАУТН, была членам Міжнароднай федэрацыі тэрміналагічных банкаў (МФТБ), выбіралася віцэ-прэзідэнтам гэтай арганізацыі, удзельнічала ў складанні беларускамоўнай часткі рубрыкі «Інтэрнацыянальная навуковая тэрміналогія (неалагізмы ў напрамку ўніфікацыі)», якая друкавалася ў часопісе «Babel» [11]. Мэтанакіраваная і арганізаваная ў міжнародным маштабе работа па ўніфікацыі навуковых тэрмінаў павінна была пераадолець эффект «вавілонскай вежы», будоўля якой, па біблейскім паданні, не была завершана з-за адсутнасці моўнага паразумення паміж яе стваральнікамі.

Л. А. Антанюк даследавала тэрміналагічныя праблемы як спецыфічныя для беларускай мовы, так і агульнатэарэтычныя, як асаблівыя для беларускай навуковай тэрміналогіі, так і агульныя для ўсіх галіновых тэрмінасістэм, як прыкладныя, так і фундаментальныя.

Фарміраванню фундаментальна-тэарэтычных і інжынерна-лінгвістычных ідэй Любові Адамаўны ў галіне тэрміналогіі садзейнічалі дасягненні беларускай тэрміналагічнай школы, якая існавала ў рамках Навукова-тэрміналагічнай камісіі, што дзейнічала ў Беларусі ў 1921–1930 гг., выбітнымі прадстаўнікамі якой былі М. Байкоў, М. Гарэцкі, В. Ластоўскі, Я. Лёсік, І. Луцэвіч (Я. Купала), К. Міцкевіч (Я. Колас), С. Некрашэвіч, а таксама тэрміналагічныя работы Г. О. Вінакура, В. П. Даніленкі, Д. С. Лотэ, А. А. Рэфармацкага і іншых вядомых

лінгвістаў, якія зрабілі вялікі ўнёсак у стварэнне навукі аб тэрмінах. На метадалогію навуковых даследаванняў Л. А. Антанюк аказалі ўплыў і ідэі яе мужа філосафа Г. А. Антанюка, напрыклад, яго канцэпцыі сістэмнага і інжынернага падыходаў да навуковых даследаванняў, праектавання, якія яна творча прымяніла да вывучэння тэрміналогіі.

Ужо на пачатку сваіх тэрміналагічных даследаванняў Любоў Адамаўна звяртала ўвагу на пытанні развіцця, сістэматызацыі і ўпарадкавання беларускай тэрміналогіі, яе ўніфікацыі і інтэрнацыяналізацыі. Менавіта гэтыя праблемы яна асвятляла ў сваіх дакладах на Усесаюзным семінары (СССР) «Проблемы разработки и упорядочения терминологии в академиях наук союзных республик» (Масква, 1982), I Міжнародным кангрэсе па праблемах інтэрнацыяналізацыі і міжнароднай уніфікацыі тэрміналогіі (Варшава, 1983), пасяджэнні Міжнароднай камісіі па лінгвістычнай тэрміналогіі пры Міжнародным камітэце славістаў (Кіеў, 1984) і інш. [1; 3; 9; 10].

Л. А. Антанюк належыць **першае** ў беларускім мовазнаўстве комплекснае тэарэтычнае даследаванне беларускай навуковай тэрміналогіі. Яго вынікі найбольш поўна выкладзены ў манаграфіі «Беларуская навуковая тэрміналогія» [2] і доктарскай дысертацыі «Беларуская тэрміналогія». У гэтых работах упершыню былі сістэмна вывучаны асаблівасці фарміравання і структуры беларускай тэрміналогіі, праблемы яе функцыянавання, развіцця, упарадкавання і праектавання, дадзена лексіка-граматычная, лексіка-генетычная, лексіка-семантычная характарыстыка тэрмінаў.

У сваёй даследчай дзейнасці Л. А. Антанюк кіравалася тым, што пры аналізе беларускай тэрміналогіі неабходна паслядоўна размяжоўваць дзве формы яе эвалюцыі. Да першай адносіцца натуральнае фарміраванне тэрміналагічнай лексікі. Яно адбываецца ў працэсе развіцця адпаведных галін ведаў і з'яўляецца аб'ектам фундаментальных навуковых даследаванняў. Другая форма – вынік спецыяльнай тэрміналагічнай працы, якая ўключае мэтанакіраванае ўнармаванне, упарадкаванне, уніфікацыю, праектаванне, практычнае стварэнне тэрмінаў і тэрмінасістэм і грунтуецца на прыкладных, у тым ліку інжынерна-тэрміналагічных, навуковых даследаваннях [2, с. 10; 8, с. 7].

Для вывучэння аб'ектыўных характарыстык тэрмінаў і тэрмінасістэм Л. А. Антанюк прымяніла навукова-апісальную метадалогію, а для даследавання пытанняў стварэння тэрмінаў і тэрмінасістэм выкарыстала

разам з навукова-апісальнай прэскрыптыўную (нарматыўную) метадалогію, у прыватнасці інжынерны падыход.

У выніку аналізу сацыялінгвістычных фактараў развіцця беларускай тэрміналогіі, пачынаючы з помнікаў старабеларускага пісьменства XIV–XVII стст. да нашых часоў, Любоў Адамаўна прыйшла да высновы, што многія старабеларускія тэрміны захаваліся ў сучаснай беларускай мове і што асновай сучаснай беларускай тэрміналогіі, а таксама галоўнай крыніцай яе папаўнення з’яўляюцца лексічныя і словаўтваральныя сродкі беларускай мовы [2, с. 10–27].

Л. А. Антанюк прасачыла этапы развіцця беларускай тэрміналогіі і выдзеліла ў якасці найважнейшых фактараў, якія садзейнічалі фарміраванню старабеларускай тэрміналагічнай лексікі ў XIV–XVII стст., наступныя: функцыянаванне старабеларускай мовы як дзяржаўнай у Вялікім Княстве Літоўскім, а таксама ўзнікненне ў XVI ст. і шырокае распаўсюджанне кнігадрукавання на беларускіх землях. «Найбольш развітымі (з пункту гледжання натуральнага фарміравання) галінамі тэрміналогіі ў перыяд XIV–XVII стст. былі тыя, якія абслугоўвалі асноўныя напрамкі гаспадарчага, навуковага і грамадскага жыцця беларускага народа. Гэта грамадска-палітычная, юрыдычная, гандлёвая, сельскагаспадарчая, ваенная тэрміналогія, а таксама тэрміналогія мовазнаўства, астраноміі, матэматыкі» [2, с. 15].

Л. А. Антанюк прааналізавала тэрміналагічную працу ва ўмовах беларускага нацыянальнага адраджэння 20-х гадоў XX ст., вызначыла яе асноўныя рысы, вылучыла асноўныя прынцыпы (у прыватнасці прынцып максімальнага выкарыстання сродкаў нацыянальнай мовы), якімі кіраваліся члены Навукова-тэрміналагічнай камісіі (1921–1930 гг.) пры распрацоўцы беларускай навуковай тэрміналогіі, укладанні слоўнікаў [8, с. 10–21].

Упершыню ў тэрміназнаўстве Л. А. Антанюк тэрэтычна абгрунтавала неабходнасць мэтанакіраванага прымянення праектавання для стварэння аптымальных тэрміналагічных сістэм, яна разглядала такое стварэнне як разнавіднасць інжынернай лінгвістыкі. Тэрміналагічнае праектаванне і даследаванне існуючых тэрміналогій яна адносіла да розных тыпаў дзейнасці. Праектаванне ў тэрміналогіі Л. А. Антанюк вызначала як канструяванне тэрміналагічных сістэм з зададзенымі ўласцівасцямі. Разам з тым яна лічыла, што стварэнне аптымальных тэрмінасістэм прадугледжвае, побач з праектаваннем, таксама акрэсліванне патрабаванняў да ствараемых тэрмінасістэм і мэт, дзеля якіх яны фарміруюцца, складанне плана пабудовы тэрмінасістэм, распрацоўку

тэхналогіі рэалізацыі тэрміналагічных праектаў і іншыя разнавіднасці тэрміналагічнага канструявання. Л. А. Антанюк сфармулявала шэраг прынцыпаў тэрміналагічнага праектавання. Яна падкрэслівала, што праектаванне тэрмінасістэм – гэта не адвольны працэс, таму неабходна ўлічваць заканамернасці існуючых натуральна сфарміраваных тэрмінасістэм: выкарыстанне сродкаў нацыянальнай мовы, запазычванне, дакладнасць тэрмінаў у тэрмінасістэме, яе паўнату і інш. [2, с. 137–143].

Фундаментальныя і інжынерныя даследаванні, а таксама інжынерныя распрацоўкі – гэта, на думку Л. А. Антанюк, тры ўзаемадапаўняльныя і ўзаемазалежныя бакі ў стварэнні аптымальных тэрмінасістэм. Інжынерны падыход да даследавання і пабудовы тэрмінасістэм быў для Любові Адамаўны разгорнутым праяўленнем у тэрміналагічнай працы прэскрыптыўнай метадалагічнай парадигмы.

Л. А. Антанюк выдзеліла дзве супрацьлеглыя тэндэнцыі, якія ўплываюць на функцыянаванне тэрміналогіі: актыўнае развіццё тэрмінасістэм асобных нацыянальных моў у спрыяльнай сацыялінгвістычнай сітуацыі і іх збліжэнне на падставе павелічэння інтэрнацыянальнага тэрміналагічнага фонду, што ў выніку знаходзіць выражэнне ў звужэнні колькасці моў, якія выконваюць функцыю мовы навукі [8, с. 32].

У пытаннях аб месцы тэрміналогіі ў лексічнай сістэме беларускай мовы Любоў Адамаўна прытрымлівалася думкі, што тэрміны не трэба разглядаць у супрацьпастаўленні агульнаўжывальнаму слову, а тэрміналогію – за межамі лексічнай сістэмы мовы. Яна лічыла, што прыкметы дэфінітыўнасці, сістэмнасці, адназначнасці, суаднесенасці з навуковым паняццем не з'яўляюцца супрацьлеглымі пэўным уласцівасцям агульнаўжывальных слоў.

Зыходзячы з комплекснага тлумачэння асаблівасцей тэрміна і выкарыстоўваючы функцыянальную тлумачальную парадигму ў якасці аднаго з яго кампанентаў, Л. А. Антанюк лічыла, што «отличие термина от общеупотребительного слова не ограничивается только его особой функцией. Эта особая функция накладывает определенную специфику на природу терминов как языковых знаков, на систему образования терминов, их структурную, грамматическую и семантическую организацию. В связи с этим и существующие в национальном языке закономерности словообразования, лексико-семантические, лексико-генетические, лексико-грамматические и иные процессы характеризуются в терминологии особой спецификой. В то же время сама эта специфика в каждом национальном языке проявляется по-своему» [8, с. 35–36]. Прымяніўшы комплексны

падыход да тлумачэння асаблівасцей тэрміна, Л. А. Антанюк ахарактарызавала яго як слова ці словазлучэнне, якое прызначана для намінацыі спецыяльных паняццяў навукі, тэхнікі, мастацтва і інш. і адрозніваецца абумоўленым яго паняццёвай прыродай характарам дэфінітыўнасці, сістэмнасці, адназначнасці ў складзе ўпарадкаваных тэрмінасістэм [7; 8, с. 36].

Аналізуючы асаблівасці беларускай навуковай тэрміналогіі, Л. А. Антанюк выкарыстоўвала і актыўна развівала сістэмны падыход, у тым ліку полевы падыход як яго разнавіднасць у мовазнаўстве [2, с. 40–47; 5, с. 21]. Яна адзначала, што беларуская навуковая тэрміналогія ў цэлым і тэрміналогія канкрэтных галін навукі ўяўляюць сабой высокацэласныя сістэмныя ўтварэнні, якія валодаюць кампактным, але неаднародным па характары і функцыянальным асаблівасцях ядром (цэнтрам) і перыферыяй. Іх ядро – гэта ўласныя навуковыя тэрміны, якія выражаюць сістэмы паняццяў розных галін ведаў. Міжнавуковыя тэрміны і тэрміны, якія шырока ўжываюцца неспецыялістамі, згодна з меркаваннем Л. А. Антанюк, утвараюць паступовы пераход у дыфузную перыферыю, дзе адбываецца перасячэнне тэрміналагічнага і агульналітаратурнага слоўнікаў. Да перыферыі яна адносіла перш за ўсё словы, якія не з’яўляюцца тэрмінамі ў тым сэнсе, што яны не суадносяцца са спецыяльнымі паняццямі пэўнай тэрмінасістэмы, аднак актыўна выкарыстоўваюцца ў складзе лексікі мовы навукі, маюць адпаведную стылістычную афарбоўку і некаторую спецыфіку граматычнага афармлення.

Любоў Адамаўна зыходзіла з таго, што нельга правесці строгія межы паміж рознымі тэрмінасістэмамі. Гэта абумоўлена, па-першае, асаблівасцямі арганізацыі сістэмы паняццяў кожнай галіны ведаў, цесна звязанай з паняццёвымі сістэмамі іншых галін, па-другое, усё больш інтэнсіўным узаемадзеяннем тэрміналагічнай лексікі з агульналітаратурнай [8, с. 33].

Характарызуючы семантычныя працэсы ў сучаснай тэрміналагічнай лексіцы, Л. А. Антанюк адзначала наяўнасць сінаніміі, аманіміі, мнагазначнасці і аналізавала гэтыя з’явы з трох бакоў: сутнасці і функцыянальнага прызначэння тэрмінаў; развіцця асобных тэрмінаў і тэрмінасістэм; упарадкавання тэрміналогіі. Яна падтрымлівала пазіцыю, што для эфектыўнай рэалізацыі функцыі тэрмінаў адпаведнасць знака і паняцця павінна быць адназначнай. Для эвалюцыі тэрміналогіі названыя семантычныя працэсы Любоў Адамаўна лічыла неабходнымі і прыйшла да высновы, што «дыскусіі адносна агульнай станоўчай або (часцей) адмоўнай ацэнкі сінаніміі, мнагазначнасці, аманіміі ў тэрміналогіі

абумоўлены тым, што аўтары пэўных канцэпцый ацэньваюць гэтыя з'явы з розных пунктаў погляду» [2, с. 76].

Вывучаючы пытанні ўпарадкавання беларускай тэрміналогіі, Л. А. Антанюк выдзяляла два аспекты: сістэматызацыю, удакладненне паняццяў і адпаведных тэрмінаў і ўпарадкаванне моўнага афармлення тэрмінаў, падкрэсліваючы пры гэтым актуальнасць стварэння метадыкі ўпарадкавання сучаснай тэрміналогіі ва ўмовах беларуска-рускага білінгвізму. У прыватнасці, яна лічыла неабходным мець на ўвазе той факт, што ў беларускую мову тэрміны часта пранікаюць праз рускую мову. Любоў Адамаўна адзначала, што пры ўпарадкаванні тэрміналогіі неабходна ўлічваць ступень адпаведнасці тэрміна зместу паняцця, якое той абазначае, а таксама словаўтваральныя магчымасці, ступень блізкасці да адпаведных тэрмінаў іншых славянскіх моў, кароткасць намінацый.

Л. А. Антанюк абгрунтавала неабходнасць максімальнага выкарыстання ў беларускай тэрміналогіі аднаслоўных тэрміналагічных адзінак, прапанавала шляхі скарачэння шматслоўных беларускіх тэрмінаў. Аналіз умоў і магчымасцей «згортвання» шматслоўных тэрмінаадзінак яна адносіла да ліку прынцыпова важных пытанняў развіцця і ўдасканалвання беларускай тэрміналогіі [6, с. 35–36].

Развіваючы ідэю аб актуальнасці міжнароднай каардынацыі тэрміналагічнай працы, Л. А. Антанюк абгрунтавала неабходнасць мэтанакіраванага фарміравання інтэрнацыянальнага банка тэрміналагічнай лексікі. Пры гэтым яна адзначала, што міжнародная ўніфікацыя тэрмінаў павінна ўлічвацца пры ўпарадкаванні тэрмінасістэм нацыянальных моў і таму надзённым з'яўляецца стварэнне міжнародных сістэм паняццяў, а таксама спецыяльнай арганізацыі, якая займалася б распрацоўкай такіх сістэм [2, с. 153; 4, с. 72–76].

Працуючы ў Міжнароднай арганізацыі па ўніфікацыі тэрміналагічных неалагізмаў, Л. А. Антанюк прыйшла да высновы, што хаця міжнародная ўніфікацыя тэрмінаў можа быць накіравана ў большасці сваёй на іх змест, аднак важным з'яўляецца і моўнае афармленне тэрмінаў. Асаблівай увагі патрабуюць адбор лексічных сродкаў нацыянальнай мовы і іх тэрміналагізацыя, паколькі «во-первых, терминологизация общелитературной лексики является основным способом терминообразования в языках мира, во-вторых, здесь прослеживаются определенные закономерности, которые свойственны многим языкам и могут быть использованы как инструмент международной унификации терминов. Это, в первую очередь, структурная и семантическая

мотивированность производных терминов, специализация терминообразовательных морфем и т. д.» [8, с. 30].

У дадзеным артыкуле паказаны далёка не ўсе дасягненні Любоўі Адамаўны Антанюк у лінгвістычнай навуцы. Работы гэтага вучонага адносяцца да ліку канцэптуальных даследаванняў, якія сінтэзуюць розныя навуковыя кірункі і садзейнічаюць далейшаму развіццю мовазнаўства ўвогуле і тэрміналогіі ў прыватнасці. Вынікі даследаванняў Л. А. Антанюк сумяшчаюць эмпірычны і тэарэтычны ўзроўні, улічваюць неабходнасць сувязі ў тэрміналагічнай працы нацыянальнага з інтэрнацыянальным. Яны з'яўляюцца яркім сведчаннем таго, што немагчыма эфектыўная тэрміналагічная праца ў галіне нацыянальнай тэрміналогіі, у дадзеным выпадку беларускай, без агульнатэарэтычных тэрміналагічных даследаванняў і каардынацыі нацыянальнай тэрміналагічнай працы з міжнароднай, паколькі ўнутраны патэнцыял самаразвіцця любой мовы і магчымасць яе ўдзелу ў лінгвістычным забеспячэнні сусветнага грамадскага прагрэсу абмежаваны.

Літаратура

1. Антанюк, Л. А. Асаблівасці ўпарадкавання навуковай тэрміналогіі ва ўмовах беларуска-рускага двухмоўя / Л. А. Антанюк // Тэрміналагічны зборнік '84 / АН БССР, Тэрміналагічная камісія АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа; рэд. Л. А. Антанюк. – Мінск, 1986. – С. 4–7.
2. Антанюк, Л. А. Беларуская навуковая тэрміналогія : Фарміраванне, структура, упарадкаванне, канструяванне, функцыяніраванне / Л. А. Антанюк. – Мінск : Навука і тэхніка, 1987. – 240 с.
3. Антанюк, Л. А. Развіццё беларускай лінгвістычнай тэрміналогіі і праблема яе ўпарадкавання / Л. А. Антанюк // Славянская лингвистическая терминология : материалы заседания Международной комиссии по лингвистической терминологии. – Киев : Наукова думка, 1984. – С. 5–15.
4. Антанюк, Л. А. Спецыяльная лексіка беларускай мовы. Тэрміналогія : вучэб. дапам. / Л. А. Антанюк. – 2-е выд. – Мінск : Акадэмія кіравання пры Прэзідэнце Рэсп. Беларусь, 2005. – 99 с.
5. Антанюк, Л. А. Станавыя значэнні сумеснасці і ўзаемнасці ў беларускай мове / Л. А. Антанюк; пад. рэд. А. Я. Міхневіча. – Мінск : Навука і тэхніка, 1981. – 127 с.
6. Антанюк, Л. А. Сучасная беларуская тэрміналогія / Л. А. Антанюк. – Мінск : Анонс, 1995. – 40 с.

7. Антанюк, Л. А. Тэрміналогія / Л. А. Антанюк // Беларуская мова : Энцыклапедыя / Беларус. энцыкл. ; пад рэд. А. Я. Міхневіча ; рэдкал. : Б. І. Сачанка (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 1994. – С. 568–570.

8. Антонюк, Л. А. Белорусская терминология (становление, развитие, структура) : автореф. дис. ...д-ра филол. наук : 10.02.02 / Л. А. Антонюк; Белорус. гос. ун-т. – Мінск, 1992. – 46 с.

9. Антонюк, Л. А. Белорусская терминология / Л. А. Антонюк, Н. В. Бирилло // Развитие терминологии на языках союзных республик СССР. – М. : Наука, 1986. – С. 232–261.

10. Антонюк, Л. А. История, современное состояние и задачи терминологической работы в БССР / Л. А. Антонюк, А. Е. Михневич // Проблемы разработки и упорядочения терминологии в академиях наук союзных республик : сб. ст. ; отв. ред. Г. В. Степанов. – М. : Наука, 1983. – С. 200–208.

11. International scientific terminology. Neologisms in the course of unification // Babel. Official Organ of the International Federation of Traslators Published with the Assistance of UNESCO. – 1981. – №4. – С. 248–253; – 1982. – № 1. – С. 54–59; – 1982. – № 2. – С. 122–125 і інш.